

Точицький
Микола Станіславович

Поняття політичної культури у світлі сучасних політологічних дискусій

УДК 008:32]:17.023.36
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-6-49-53>

Точицький Микола Станіславович
здобувач
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна

У статті розглянуто проблему формування політичної культури громадян, яка була, є й ще довго буде залишатись однією з провідних проблем сучасного політологічного дискурсу. І це зрозуміло. Від якості політичної культури наряду залежать процеси суспільно-політичного розвитку у конкретній державі, в тому числі й в Україні.

Метою статті є узагальнення сучасного розуміння та трактування поняття політичної культури у вітчизняному та зарубіжному політологічному дискурсі останнього десятиліття. Наукові завдання: встановити, що політична культура визначає особливості поведінки всіх суб'єктів політичного поля; підтвердити, що вона є підґрунтям для розвитку інших суспільно-політичних явищ і процесів.

Увагу приділено українському суспільству, що стверджується як європейсько-цивілізаційний феномен, а тому потребує нової, відмінної від тоталітарного способу життя, культури політичного мислення і дії. Встановлено, що процес створення такої культури буде ефективним тільки при умові його забезпеченні відповідними науковими розробками, узагальнення вже напрацьованих політологічних досліджень, критичного запозичення теоретичних і практичних результатів формування політичної культури в розвинених країнах європейського і світового простору. Зроблено висновок, що політична культура суспільства й особистості є складним, багатоаспектним феноменом, який потребує детального наукового аналізу. В його центрі знаходиться поняття змісту і сенсу політичної культури. На їх аналізі й зосереджується ця стаття.

Ключові слова: людина, культура, політика, політична культура, культура політичного мислення; цінності, політичні ідеали, політичний досвід, політична поведінка.

Вступ. Як відомо, уперше термін «політична культура» використав німецький просвітителі І. Гердер. Він вважав, що концепція політичної культури впливатиме на політичну науку і практику. Політична культура може розглядатися як сукупність цінностей, установок, переконань, орієнтацій і символів, що їх виражають, які є загальноприйнятими і слугують впорядкуванню політичного досвіду і регулюванню політичної поведінки усіх членів суспільства. Вона включає в себе не тільки політичні ідеали, цінності, установки, а й діючі норми політичного життя. Політична культура визначає найбільш типові зразки і правила поведінки, взаємодії влади, індивідуума й суспільства та реалізацію їх через засоби масової інформації й комунікації [1, с. 20].

У сучасному політологічному дискурсі фахівці розставляють різноманітні акценти щодо розуміння політичної культури. Узагальнюючи методологічні підходи до цієї проблематики А. Соловей та В. Штерн підкреслюють, що сучасні вітчизняні дослідження феномену політичної культури можна класифікувати залежно від підходів, які беруться за основу, на: прихильників соціологічного аналізу сучасного стану політичної культури (В. Андрущенко, Є. Бистрицький, І. Буров, Є. Головаха, Н. Паніна, Т. Панченко, Ю. Пахомов, М. Чурілов та ін.); дослідження, що виходять із розуміння політичної культури як сфери взаємодії політики, культури, моралі, тобто як предмету політичної філософії чи політичної етики (В. Бех, К. Ващенко, О. Корнієвський, В. Кремень, Г. Колодка, Є. Комарова, Ф. Рудич, М. Степико, М. Ходаківський та ін.).

Політичну культуру у контексті української ментальності вивчають В. Лісовий, В. Бебик, М. Головатий, В. Ребало, О. Рудакевич та ін. У свою чергу, розглядаючи політичну культуру як соціокультурний феномен, закордонні автори по-різному підходили до тлумачення цього поняття. Загалом же виділилось три основні підходи: об'єктивістський підхід (Р. Карр, М. Бернстайн, Р. Такер та ін.), де політична культура – це культура поведінки в політиці; суб'єктивістський підхід (М. Фуко, Ю. Хабермас та ін.), де політична культура – це нав'язування індивіду політичних змістів і орієнтацій; конструкціоністський підхід (Г. Алмонд, С. Верба, С. Ліпсет, С. Вайт, Р. Лейн, Р. Інглехарт, В. Вільденбанд, М. Вебер, В. Дільтей, Ф. Ніцше, Т. Риккерт, П. Соркін, А. Тойбі, М. Шелер, О. Шпенглер, О. Панарін та ін.), який передбачає ціннісне розуміння політики і політичної культури [2, с. 28–29].

Метою статті є узагальнення сучасного розуміння та трактування поняття політичної культури у вітчизняному та зарубіжному політологічному дискурсі останнього десятиліття. Наукові завдання: – встановити, що політична культура визначає особливості поведінки всіх суб'єктів політичного поля; підтвердити, що вона є підґрунтям для розвитку інших суспільно-політичних явищ та процесів.

Конкретизуючи вищезначені теоретико-методологічні позиції, зупинимось більш детально на поглядах окремих дослідників. Так, В. Бебик трактує поняття «політична культура» як якісний параметр політичного життя суспільства, що характеризує ступінь розвитку і співвідношення

між правовими, соціальними та психологічними регуляторами функціонування політичної сфери суспільства. Останні сприяють політичній соціалізації особистості, конституювані в соціально-політичних інститутах, суспільній свідомості та політичній практиці [3, с. 232–233].

Дослідники В. Пасісниченко та І. Пасісниченко зауважують, що поняття політичної культури в соціальній теорії належить до числа тих, які вважаються найбільш суперечливими. Його активне використання науковцями зовсім не заважає їм нехтувати ним коли мова йде про визначення базових чинників. Опираючись ідеалістичній абсолютизації ролі культури, вони зазвичай потрапляють під вплив ідеї вторинності культури. Інтелектуальне коріння такої недооцінки культури в цілому та політичної культури зокрема слід шукати у наслідках домінування детерміністичних теорій марксизму, структуралізму та структурного функціоналізму. Усі вони виходили з того, що культура є вторинною по відношенню до матеріальних факторів, первинних економічних і політичних структур як головних детермінантів. Якщо ж зважити на те, що «опальний» концепт культури спромігся хоч якось представити себе у царині соціальної теорії саме через поняття політичної культури, то суперечності навколо нього не видаються дивними [4, с. 105–106].

Можна погодитися з вищезазначеними дослідниками, що визначення поняття «політична культура» напряму залежить від обраних науковцем теоретико-методологічних позицій.

З практичного погляду політична культура – це поняття, яке найближче підводить нас до розуміння атмосфери політичного життя, специфічності і неповторності у кожній країні і навіть у різних її частинах. Без неї неможливо збагнути, чому певна кількість індивідів обирає ту чи іншу політичну орієнтацію, форму політичної поведінки, чому однотипні політичні інституції по-різному діють або по-різному сприймаються у різних країнах. Тобто, політична культура – це унікальне за складністю і багатством змісту явище, яке має свою внутрішню структуру і систему взаємозв'язків з іншими суспільними явищами. Без вивчення політичної культури неможливо дослідити політичне життя будь-якого суспільства. Можна сказати, що політична культура є матрицею політичного процесу, тобто віддзеркалює діяльність усіх структур політичної системи, виступає складовою політичної сфери. Політична культура присутня у всій сукупності відношень, які складаються між учасниками політичного процесу, здійснює вплив на форми організації державної влади, будову її інститутів, дозволяє правильно і ефективно регулювати відносини між державою і громадянським суспільством, забезпечує соціальний консенсус. Для того, аби визначити зв'язок політичної культури з політичним режимом та її місце в ньому, необхідно розуміти яким чином

режим характеризує політичну систему, а також розуміти порядок взаємовідносин громадян, суспільства і політичної влади [5, с. 16].

Традиційно низка фахівців аналізують політичну культуру у взаємозв'язку з політичною соціалізацією особистості, визначаючи її одним з базових чинників входження людини у суспільно-політичні процеси. Так, О. Ващенко справедливо вказує, що зазвичай лише високий рівень політичної культури, що складався протягом століть історико-культурного розвитку та має міцний соціально-аксіологічний фундамент, здатний забезпечити суспільство стабільними та ефективними механізмами політичної соціалізації особистості. Політична культура має фундаментальний, суспільно-формулюючий характер. Відповідно, від рівня і характеру політичної культури конкретного суспільства залежать можливості політичної соціалізації особистості в ньому. Водночас саме в процесі політичної соціалізації особистістю набувається певний ціннісно-смысловий фундамент політично-культурного характеру [6, с. 518].

Вочевидь політичну культуру як суспільне явище можна зрозуміти враховуючи як теоретичну, так і практичну складові частини. Загальне розуміння політичної культури завжди корелюється особливостями соціально-політичного розвитку певної держави, менталітетом народу, існуючими політичними традиціями тощо.

Т. Бельська, спираючись на дослідження польського політолога К. Опалека, зазначає, що всі численні дефініції політичної культури, сформульовані науковцями можна класифікувати за чотирма основними напрямками: 1) «суб'єктивні» або «психологічні», до яких належать визначення здійснені Г. Алмондом і його послідовниками; 2) «об'єктивні», які розглядають «політичну культуру» як систему владних зразків, «стандартів» поведінки суб'єктів політичної системи; 3) «евристичні», які визначають «політичну культуру» як вибір певних зразків політичних орієнтацій, сприяють стабільності політичної системи; 4) «всеохоплюючі», що визначають культуру через перелік її об'єктів та елементів без узагальнюючих характеристик з причини надзвичайної складності певного соціального феномену [7, с. 67].

Прикладом четвертого напряму у трактуванні політичної культури є думка І. Поліщука, який вважає, що політична культура – це сукупність типових, відносно сталих знань, уявлень, настанов, переконань, цінностей, орієнтацій, зразків поведінки, символів, яка склалася внаслідок історичного досвіду попередніх генерацій національної (соціальної) спільноти, транслюється від покоління до покоління, але має істотний трансформаційний потенціал і виявляється в діяльності суб'єктів політичного процесу і функціонуванні політичних інститутів [8, с. 195].

Необхідно зазначити, що різноманітні аспекти розуміння політичної культури активно дебатувалися й у західній політологічній думці. Зокрема, В. Рейсінгер узагальнив основні вразливі аспекти теорій політичної культури, які не дозволяють визначити межі та сутнісні відмінності між політичною культурою політичної еліти і загальною політичною культурою суспільства, інтегрувати політичні орієнтації окремих осіб у колективні, визначити межі взаємодії між культурою і політичними інститутами, вплив політичної культури на результати політичної діяльності. Дослідник також розглядає засади компонентної інтеграції різних елементів політичної культури, вказуючи на відмінність розуміння політичної культури як сукупності і як системи: «Щоразу, коли використовують поняття політичної культури як одиначної змінної з множинністю компонентів (орієнтації, цінності чи будь-що інше), необхідно прояснити та визначити методи, за допомогою яких зібрано ці компоненти... Якщо брати за вихідне положення, що політична культура «агрегує» компоненти, тоді треба знати особливості когнітивного зв'язку між орієнтаціями...» Проте існує й інший підхід, згідно з яким «політична культура не складається з настанов, орієнтацій, а продукує їх». Розглядаючи політичну культуру як джерело, що «продукує» зазначені вище елементи, вихідним можна вважати положення про існування феномену як певної цілісності, з якої у процесі аналізу виокремлюють складові. Таке абстрактне зображення політичної культури, як правило, зводиться до розуміння феномену як системи, що супроводжується введенням до аналізу додаткових категорій: цілісності, зв'язків і залежностей між складовими елементами тощо. Якщо політичну культуру розглядають як «агрегат» певних елементів – «те, що збирається з чогось», неминучим постає питання суб'єкта – носія політичної культури: власне, «чому й у який спосіб із елементів структури особистості утворюється політична культура як ознака всього суспільства?» [9, с. 334].

У свою чергу, розмірковуючи над сутністю політичної культури, Д. Елкінз і Р. Симеон намагаються зрозуміти його «логічний статус», а саме: є воно дескриптивним та використовуваним для позначення ознак спільноти (настанов, традицій, звичок тощо) чи ж його можна розглядати як спосіб пояснення політичних процесів? [10, с. 129].

Натомість Р. Лейн стверджує, що тлумачення політичної культури як «сукупності певних елементів» – індикаторів аналізу політичного життя різних суспільств (у кожному окремому дослідженні їх кількість і якість визначають по-різному) – «дає змогу вивчати явища, що перебувають на поверхні – ставлення та поведінку, у той час, коли для того, щоб зрозуміти, чому і як вони виникають, необхідно розглядати політичну культуру глибше, системно» [11, с. 367].

Аналізуючи погляди представників західної політичної думки, М. Гордієнко констатує, що у свій час Л. Пай підкреслював, що уявлення про політичну культуру припускає, що настанови, почуття і знання, які визначають політичну поведінку в будь-якому суспільстві й керують нею, – це не просто випадкова сукупність, а внутрішньо послідовна єдність взаємообумовлених елементів, що посилюють один одного. Однак ця теза зовсім не передбачає уніфікацію політичної культури. Адже в будь-якому суспільстві його елітні прошарки здебільшого дотримуються відмінних від широкого загалу культурних цінностей. Переконливі аргументи Р. Інглгарта доводять, що політична культура може бути вирішальною ланкою між економічним розвитком і демократією [12, с. 281].

Одним з напрямків політологічних дискусій щодо поняття «політична культура» стало виокремлення цивілізаційних особливостей існування цього феномена. Зокрема, вищезгадуваний науковець Л. Пай зосередив увагу на особливостях «західного» й «незахідного» політичного процесу, що дало йому можливість виявити характерні риси політичної культури різних країн світу. Так Л. Пай називає такі особливості та закономірності «незахідного» політичного процесу, що є визначальними чинниками відповідного типу політичної культури. В незахідних суспільствах політична сфера не чітко відділена від суспільних і особистих взаємовідносин; політичні партії зазвичай виступають представниками певного світогляду, певного способу життя; велика кількість різних клів є характерною рисою незахідного політичного процесу; особливості політичної лояльності надають лідерам політичних груп незахідних суспільств досить високу міру свободи у виборі як довготривалої, так і короткострокової стратегії; опозиційні партії і еліти, що претендують на владу, часто стають ініціаторами революційних рухів; для незахідного політичного процесу характерна відсутність інтеграції його учасників, що є похідною відсутності єдиної системи комунікації в суспільстві; незахідний політичний процес відрізняється високими темпами рекрутування нових політиків; для незахідного політичного процесу характерні серйозні відмінності в політичних уподобаннях різних поколінь; немає єдиної думки з приводу легітимності цілей і засобів політичних дій; процес прийняття політичних рішень в незначній мірі залежить від інтенсивності і масштабності політичних дискусій; дуже висока взаємозаміна політичних ролей; наявність порівняно малої кількості організованих груп інтересів, що володіють певною функціональною роллю; лідери намагаються бути популярними у всього суспільства, не поділяючи його на групи; аморфний характер аполітичного процесу сприяє тому, що позиції лідерів з питань міжнародних відносин визначені більш чітко, ніж з питань

внутрішньої політики; емоційні і експресивні аспекти політики часто переважають над процесами розв'язання проблем і визначення державної політики; домінуючим типом лідерства є харизматичний; політична система функціонує в основному без участі політичних брокерів [13, с. 24–26].

Відповідно західний тип політичної культури зорієнтований на відкритість, демократичність, наявність комунікації між народом і владою, чітке дотримання законів і процедур у здійсненні політичних дій, підтримання конкурентного політичного середовища як запоруки прийняття найбільш раціональних і вмотивованих рішень тощо.

Отже, політична культура характеризує конкретне суспільство (англійське, німецьке, українське), тому, враховуючи специфіку національного характеру, ментальність народу, можна говорити про самобутність політичних культур різних країн [14, с. 127]. У цьому контексті науковці продовжують дискусії з приводу співвідношення у політичній культурі певних цивілізацій й народів загальних та специфічних рис, особливостей їх взаємодії та взаємовпливу в умовах глобалізації. Загалом, на думку фахівців, політична культура виражає:

- 1) динаміку традицій у сфері державної влади;
- 2) втілення політичних традицій та розвиток у сучасному контексті;
- 3) вплив збережених традицій на формування традиції майбутнього [15, с. 178].

Висновки. Таким чином, політична культура постає як питома тло для подальшого розвитку суспільно-політичних процесів, вона вбирає в себе традиції, уявлення, настанови, норми, практики взаємодії громадян з політичною владою, відображає особливості захисту громадянами своїх базових інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Городенко Л.М. Політична культура: до визначення понять. *Українське журналістикознавство*. 2014. Вип. 15. С. 19–25.
2. Соловей А.М. Політична культура сучасного українського суспільства (теоретико-методологічні виміри та суспільна практика. *Панорама політологічних студій*. 2012. Вип. 9. С. 26–32.
3. Бебик В.М. Політологія для політика і громадянина : монографія. Київ : МАУП, 2003. 424 с.
4. Пасісниченко В.Л. В пошуках теорії політичної культури: проблеми концептуалізації поняття. *Сучасне суспільство*. 2014. Вип. 1. С. 105–116.
5. Нагорна. Л. Політична культура і культура політики: етичні аспекти. *Політичний менеджмент*. 2009. № 6. С. 14–24.
6. Ващенко О. Формування політичної культури особистості як мета політичної соціалізації. *Гілея*. 2013. Вип. 65. С. 515–522.
7. Бельська Т. Політична культура як ціннісна складова громадянського суспільства. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 3. С. 66–72.

8. Поліщук І. О. Політична культура: дефініція, структура та функції. *Міжнародний «круглий стіл» «Правова та політична культура соціуму за умов його модернізації» (12 квітня 2013 р.)*. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 3 (17). С. 194–196.

9. Reisinger W. The Renaissance of a Rubric: Political Culture as Concept and Theory. *International Journal of Public Opinion Research*. 1995. Vol. 7. № 4. P. 328–352.

10. Elkins D. Cause in Search of Its Effect, or What Does Political Culture Explain? *Comparative Politics*. 1979. Vol. 11. № 2. P. 127–145.

11. Lane R. Political Culture: Residual Category or General Theory? *Comparative Political Studies*. 1992. Vol. 25. P. 362–387.

12. Гордієнко М. Еволюція феномена політичної культури в процесі соціальної модернізації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. : *Культурологія*. 2010. Вип. 5. С. 276–291.

13. Политические системы и политические культуры Востока / под ред. А.Д. Воскресенского. Москва : АСТ; Восток-Запад, 2007. 829 с.

14. Юрій М.Ф. Політологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, КНТ, 2006. 416 с.

15. Царенко О. О. Політична культура як чинник впливу на політичну поведінку громадян. *Панорама політологічних студій*. 2013. Вип. 10. С. 176–182.

REFERENCES:

1. Horodenko L.M. Politychna kultura: do vyznachennia poniat. *Ukrainske zhurnalistykoznavstvo*. 2014. Vyp. 15. S. 19–25.
2. Solovei A.M., Shtern V.Yu. Politychna kultura suchasnoho ukrainskoho suspilstva (teoretyko-metodolohichni vymiry ta suspilna praktyka. *Panorama politolohichnykh studii*. 2012. Vyp. 9. S. 26–32.
3. Bebyk V.M. Politolohiia dlia polityka i hromadyanyna: monohrafiia. K. : MAUP, 2003. 424 s.
4. Pasisnychenko V.L. V poshukakh teorii politychnoi kultury: problemy kontseptualizatsii poniattia. *Suchasne suspilstvo*. 2014. Vyp. 1. S. 105–116.
5. Nahorna. L. Politychna kultura i kultura polityky: etychni aspekty. *Politychnyi menedzhment*. 2009. № 6. S. 14–24.
6. Vashchenko O. Formuvannia politychnoi kultury osobystosti yak meta politychnoi sotsializatsii. *Hileia*. 2013. Vyp. 65. S. 515–522.
7. Bielska T. Politychna kultura yak tsinnisna skladova hromadianskoho suspilstva. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka*. 2014. Vyp. 3. S. 66–72.
8. Polishchuk I.O. Politychna kultura: definitsiia, struktura ta funktsii: *Mizhnarodnyi kruhlyi stil Pravova ta politychna kultura sotsiumu za umov yoho modernizatsii*(12 kvit. 2013 r.)). *Visnyk Natsionalnoho universytetu Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia*. 2013. № 3 (17). S. 194–196.
9. Reisinger W. The Renaissance of a Rubric: Political Culture as Concept and Theory. *International Journal of Public Opinion Research*. 1995. Vol. 7. № 4. P. 328–352.

10. Elkins D. Cause in Search of Its Effect, or What Does Political Culture Explain? *Comparative Politics*. 1979. Vol. 11. № 2. S. 127–145.

11. Lane R. Political Culture : Residual Category or General Theory? *Comparative Political Studies*. 1992. Vol. 25. P. 362–387.

12. Hordiienko M. Evoliutsiia fenomena politychnoi kultury v protsesi sotsialnoi modernizatsii. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademii. Ser.: Kulturolohiia*. 2010. Vyp. 5. S. 276–291.

13. Polytycheskye systemy u polytycheskye kultury Vostoka / pod red. A.D. Voskresenskoho. M.: AST; Vostok-Zapad, 2007. 829 s.

14. Yurii M.F. Politolohiia: navch. posib. K.: Dakor, KNT, 2006. 416 s.

15. Tsarenko O.O. Politychna kultura yak chynnyk vplyvu na politychnu povedinku hromadian. *Panorama politolohichnykh studii*. 2013. Vyp. 10. S. 176–182.

Concept of the political culture in the light of contemporary political science discussions

Tochytyskyi Mykola Stanislavovych

External Doctorate Student
of National Pedagogical
Dragomanov University
Pyrohova str., 9, Kyiv, Ukraine

The article considers the problem of the formation of the political culture of citizens, which was, is and will remain one of the leading problems of modern political discourse. This is understandable. The quality of political culture directly affects the processes of socio-political development in a particular state, including Ukraine.

The aim of the article is to generalise the modern understanding and interpretation of the concept of the political culture in the domestic and foreign political science discourse of the last decade. Scientific tasks: to establish that the political culture determines the peculiarities of behavior of all subjects of the political field; to confirm that it is the basis for the development of other socio-political phenomena and processes.

It is established that political culture determines the peculiarities of behaviour of all the subjects of the political field and is the basis for the development of other socio-political phenomena and processes. Attention is paid to the Ukrainian society, which is affirmed as a European-civilization phenomenon, and therefore needs a new, different from the totalitarian way of life, the culture of political thinking and action. It is established that the process of creation of such a culture will be effective only if it is provided with appropriate scientific developments, a generalisation of already developed political researches, critical borrowing of theoretical and practical results of political culture formation in developed countries of Europe and world. It is concluded that the political culture of the society and personality is a complex, multidimensional phenomenon that requires detailed scientific analysis. It focuses on the concept of the content and meaning of political culture and our article is focused on it.

Key words: man, culture, politics, political culture, culture of political thinking; values, political ideals, political experience, political behaviour.